Amagau lo valencià! (3/3)

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 10-09-2012

Es van passar tots els escriptors catalans, d'un dia per l'altre, bruscament, a escriure en castellà, perquè era una llengua més noble? Per raons de mercat? O simplement per les coaccions, sancions i perills que van haver de patir per part de les autoritats competents i que, al final no van poder salvar? En Jordi Bilbeny ens ho explica en aquest document.

6.- En Ximèn Peres de Lloris exposa com En Llorenç Ferrandis mor en l'intent de publicar les Obres del seu pare (1562)

Per això mateix, davant de la usurpació, traducció al castellà i, sovint, reatribució de les obres de valencians il·lustres a castellans, quan a l'any següent del 1562 En Joan Mey estampa a València les Obras de Don Ioan Fernandez de Heredia, el llibre apareix amb un prec proemial d'En Ximèn Peres de Lloris a En Francesc d'Aragó, on s'hi exposa:

"Doliendose don Lorenço Fernandez, que esta en el cielo, de ver que anduviessen por el mundo las obras de don Ioan, su padre, intituladas con nombres agenos y muy differentes de como en sus originales estavan, acordo de sacarlas a la luz: de las quales, por el deudo y estrecha amistad que entre los dos havia, quiso que yo me encargase. Y habiéndolas ya recogido, a causa de su muerte, huve de poner silencio en ellas, y este durara siempre si no se atravessara el contrapeso del mandamiento que V.S., a cuya obediencia las hize imprimir, no echando de ver la occasion que podran tomar los maldizientes para exercitar sus acostumbradas murmuraciones, sabiendo que va mas en servir a V.S. que en los inconvinientes que desto se me pueden recrescer. Y pues todos ellos no han de poder dañar a la obra que sale con el amparo del nombre de V.S., bien puedo yo confiar que no ha de perder nada en llevar el mio, ni menos podre ser por esta causa en algo offendido, siendo hechura de sus manos, las quales mil vezes beso"1.

Sembla evident, doncs, que la intenció d'En Ximèn Peres, amic i parent d'En Joan Ferrandis i del seu fill Llorenç, a vista del desconsol i desesperació que aquest va tenir en vida, és restituir les obres a la justa autoria del seu pare, per tal com corren pel món –diu– intitulades amb d'altres noms i molt diferents de com eren als originals. El canvi de nom de

l'autor que s'efectuava a València, escriptor rere escriptor, era tan quotidià com inqüestionable. Era també ben normal saquejar les obres i esborrar-ne l'autoria. Ho palesa també En Rafael Ferreres, al seu estudi sobre l'obra d'En Ferrandis d'Herèdia, puix ens confirma que "he trobat en cançoners poesies de Mossèn Joan, que hi figuren com a anònimes"2.

El fet és prou estrany, perquè, era un home i poeta conegudíssim i reconegut ja al seu temps, i autor d'una obra extensa, fins al punt que En Gaspar Gil, al "Cant del Túria", que inclou a la Diana Enamorada, li atorga fama eterna i el compara amb Virgili3. Llavors, que diversos poemes seus correguessin impresos sense que hi constés la seva autoria, ens torna a confirmar que els censors feien mans i mànigues per esborrar el nom dels autors catalans i desposseir-los de les seves creacions, que és, al cap i a la fi, el que denuncia la carta proemial.

Per aquesta raó, ara, En Peres, aprofitant-se de l'empara i del bon nom d'En Francesc d'Aragó, a qui adreça el llibre, pot denunciar totes aquestes truculències, furts i tergiversacions. Altrament, ell, que ja havia constatat personalment que preferia guardar les obres abans que fossin desvirtuades ("hube de poner silencio en ellas", s'exclama), denuncia alhora que el silenciament hauria durat per sempre ("este [silencio] durara siempre") si no haguessin caigut sota l'empara d'En Francesc d'Aragó i aquest, amb tota l'autoritat i poders que li eren propis –en tant que Duc de Sogorb, president del braç militar a les Corts de València4 i fill del llavors virrei i capità general del Regne, Alfons d'Aragó i de Cardona5– no hagués ordenat d'imprimir-les. Perquè és només així que els usurpadors i deturpadors del llibre, "no han de poder dañar a la obra" i ell, per haver-lo fet editar, no podrà ser "por esta causa en algo offendido". La qual cosa vol dir –ras i curt–, que si no comptaves amb aquesta mena d'ajut i protecció, l'ofensa era garantida.

Fa la impressió que En Peres de Lloris no hagi pogut acabar de dir-ho tot. Per això el llibre s'obre amb un sonet "Del mesmo don Ximen Perez de Lloriz", adreçat a En Joan Ferrandis, ja difunt i que precedeix la carta dedicatòria a En Francesc d'Aragó. El sonet és prou revelador. Fa així:

"El tiempo, cuyas fuerças pueden tanto

y la Fortuna que jamás reposa:

tambien aquella Parca laboriosa,

que corto el hilo de tu dulce canto:

Aun que trocar pudieron en gran llanto

el bien de aquesta patria venturosa,

dexando la tan triste y dolorosa,

que a todos los nascidos pone espanto.

No nos podran don Ioan quitar la gloria

que de sacar tus obras pretendemos,

ni de tus hechos tan notable historia.

Pues del valor qu'en ambas cosas vemos,

Smirna y Mantua pierden la memoria,

y espantanse de ver tales estremos"6.

Si el llegim atentament, veurem que En Peres de Lloris es plany d'entrada per la mort d'En Joan Ferrandis. Ens diu que el temps i la Fortuna, conjuntament amb la mort, van aconseguir tallar la veu del poeta. I, encara, narra que van poder canviar "el gran bé de la venturosa pàtria" per "un gran plor", fet que espanta tothom. El que no van aconseguir és "arrabassar-los la glòria de publicar les seves obres" i la notable història dels seus fets. Encara que el subjecte sigui el Temps i la Fortuna, a ningú amb dos dits de front no se li pot escapar que ni el Temps ni la Fortuna, així en abstracte, com a figuracions o personificacions etèries de tots els contratemps, no han pogut mai, ni podien, ni podran impedir la

publicació de cap llibre. Ans el que hem de saber llegir entre línies o directament és que "algú" de carn i ossos, en el pla físic i temporal, amb capacitat i poders legals per fer-ho, davant de l'espant de tots els nascuts, estava canviant el bé –almenys literari– de la venturosa pàtria valenciana per un plany immens, per una desolació esfereïdora. I el que hem de continuar interpretant és que, tot i aquestes maquinacions devastadores, aquests personatges espantosos no van poder aconseguir aturar la publicació de l'obra d'En Joan Ferrandis. Llavors, davant la glòria d'haver-hi reeixit, En Peres de Lloris creu que els qui volien espantar ara han n'han restat memorablement espantats. Per això calia la protecció d'En Francesc d'Aragó. Si la dedicatòria li demanava l'empara i suport, ara el sonet en vindica joiosament la victòria que acaben d'aconseguir sobre els qui no volien que l'obra s'edités.

Una dedicatòria semblant, d'auxili a la seva obra i a la seva persona, és la que dedicaria En Gaspar Gil, en imprimir-se la Diana Enamorada, a la Jerònima de Castre i Bolea, on escrivia que "tanto le importa a este libro tener de su parte el nombre y favor de V.[uestra] Señoria, que de otra manera no me atreviera a publicarlo, ni aun a escribirlo. Porque segun es poco mi caudal y mucha la malicia de los detractores, sin el amparo de V. S. no me tuviera por seguro"7. Sí, i tant: sense la protecció de l'esposa d'En Bernat de Bolea, que fou Regent del Consell Suprem d'Aragó, virrei de Nàpols, President del Consell d'Itàlia, governador de Portugal i vicecanceller dels regnes de la Corona d'Aragó8, En Gil Polo, no s'hauria atrevit ni a escriure ni a editar l'obra. És més que versemblant, doncs, que hi hagi una relació proporcional estretíssima entre l'alta empara i protecció que s'ha d'aconseguir per editar la Diana Enamorada i la perillositat dels seus detractors i les conseqüències de llurs actes.

En Gaspar Gil tem per la seva seguretat i En Peres per la de l'obra i per l'ofensió que pugui rebre en publicar-la. Tornem-hi: publicar era un perill. M'intriga i m'intranquil·litza moltíssim, i no em puc estar de pensar si, vist que En Gil pateix per la seva seguretat, En Peres, amb això que ara no rebria l'ofensa dels qui volien malmetre l'obra que estava a punt d'editar, no ens estaria dient que, justament per no tenir aquesta protecció, potser, el seu parent i amic Llorenç Ferrandis, moriria en l'intent d'imprimir-la, tal com ens ho explica En Vicenç Ximeno, car, en parlar del fill de poeta, ens fa saber que "recollí els papers del seu pare amb ànim d'imprimir-los, però l'agafà la mort"9. És a dir, que es va morir mentre anava a imprimir l'obra o es va morir en l'intent d'imprimir-la. La diferència és gairebé un matís interpretatiu. Eren tòxics els llibres? O eren tòxics els qui vigilaven els qui els estampaven, què s'hi deia, quina ideologia tenien i en quina llengua els escrivien? Com que ara mateix ja tenim proves més que suficients per interpretar que el perill no eren els llibres, sinó els seus "diabòlics i verinosos" escrutadors –per dir-ho com ho deia l'editor del Llibre de les Dones d'En Jaume Roig–, podríem inferir-ne amb molta possibilitat d'encert que En Llorenç Ferrandis va pagar amb la vida l'intent d'editar les obres del seu pare.

Sigui com sigui, i fos certa o no la meva suposició que hi podrien haver morts forçades a fi d'impedir que una obra s'imprimís sense intromissions foràneis a la voluntat de l'autor, no haurien de caldre més proves per adonar-nos del que passava a l'entorn del món editorial. El text ho expressa nítidament: hi ha uns destructors de llibres, que fan que els editors prefereixin el silenci i no els vulguin editar mai més i que, en el cas concret de les obres d'En Joan Ferrandis, ja les havien segrestat i atorgat a d'altres autors. És cert que aquesta vegada no es denuncia obertament que el llibre hagi estat traduït, però és molt versemblant poder-ne deduir, per tal com En Joan Ferrandis era catalanoparlant i es conserven encara prou poemes d'ell en català10, que, sota la indicació que les obres anaven pel món "molt diferents de com eren als originals", hi haguéssim de llegir que eren tan diferents perquè s'havien traduït al castellà, com també ens deia l'Almudèver dels llibres dels avantpassats, que si els mateixos autors els veien, no els reconeixerien.

Però el que em posa en la certesa que som novament davant d'una obra escrita originalment en català és l'actitud d'En Ferrandis davant de la llengua. Al llarg de la seva obra hi observem com els nobles valencians es riuen dels castellans, de la seva supèrbia i presumptuositat. En Rafael Ferreres, atent a aquests aspectes de la realitat transmesos dins de la literatura, apunta que "al Col·loqui de les dames valencianes, conservar la llengua materna és símptoma de superioritat, de pertànyer a una regió rica. Contra els castellans dirigeix les burles gracioses i, a voltes, despietades"11. I En Sanchis Guarner rubrica: "El sentit de la dignitat de la llengua pròpia es manifesta encara en el Colloquio de Damas, de Joan Fernández Heredia (1524), on el fet de conversar en la llengua materna és considerat com a símptoma de superioritat, com a demostració d'haver nascut en un país ric"12. O en un país diferent. En un país que tenia consciència d'ell mateix i de la grandesa de la seva llengua, de la seva cultura i de la seva història. O és que haurem d'interpretar que a començament del XVI els nobles valencians tenien més consciència de classe que consciència nacional?

Llavors, si En Joan Ferrandis té una consciència de superioritat lingüística envers la llengua castellana i de superioritat cultural sobre els castellans; si era catalanoparlant i va escriure en català; si el llibre que contenia les seves obres es va segrestar i anava pel món ja atribuït a d'altres autors; si el fill, a fi d'evitar aquest atropellament, es proposa editar-lo, mor en l'intent i l'obra surt ja impresa majoritàriament en castellà, és que la llengua original havia d'haver estat la catalana. Perquè, altrament, si el text hagués estat redactat en castellà, quin problema hi hauria hagut, quins perills haurien d'haver salvat? Per què havien d'esborrar el nom de l'autor? Per què els seus parents volien preservar i amagar l'obra per sempre més? Tot això només es donava, com hem vist a bastament i repetidament, si l'obra era catalana i els

propietaris volien preservar-la de passar per la impremta i pels filtres de la censura i de la traducció. I l'obra d'En Ferrandis, atès que es mou just aquí, entre el perill, el silenciament, el canvi d'autoria i la voluntat d'aconseguir un protector per poder-la editar, també havia de ser escrita en català.

7.- En Martí de Viciana exhorta els valencians a abandonar el castellà i a tornar al català, al Llibre de la lloança de les llengües (1574)

En aquesta mateixa línia em sembla poder-hi incloure els mots que En Martí de Viciana adreçaria al govern de la ciutat de València, al 1574, llavors de la publicació del seu Llibre de les lloances de les llengües Hebrea, Grega, Llatina, Castellana i Valenciana. El llibre, que s'ha perdut per sempre en la seva edició original catalana, només es conserva en castellà, cosa que, a aquestes alçades, ja no constitueix cap raresa ni novitat. Així, mentre a l'"Epístola del Auctor al Illustre Senado de la Inclyta y Coronada Ciudad de Valencia" es lamenta "que la lengua Castellana se nos entra por las puertas deste reyno" i molts valencians ja són "olvidados de su propia lengua", alhora els encoratja perquè "tornen sobre si y vuelvan a su lengua natural al que con la teta mamaron y no la dexen por otra del mundo, pues en su propiedad a muchas otras eccede segun provaremos"13. I continua: "A me parescido consagrar esta obra a Vuestras Señorias como a Padres de la República Valenciana, a quien por todo derecho favorescer y acrescentar la honra de la propria patria pertenesce"14.

És a dir, que En Viciana pondera i creu que, a fi d'aturar la castellanització de València, el que cal es tornar a la llengua mare –al català–, "i no deixar-la per cap altra llengua del món". Ho diu amb totes les lletres. I argumenta que no cal abandonar-la, perquè excel·leix per sobre de moltes altres llengües, entre les quals es pot suposar que excel·leix també per sobre del castellà, perquè si no cal deixar la llengua pròpia per cap altra, tampoc no cal deixar-la per la castellana. I si, en conseqüència, avantposa la llengua catalana a la castellana, és que la devia considerar més apta i millor. I, tot seguit, escriu que vetllar perquè aquesta excel·lència no es perdi és un deure que correspon als membres del govern de la ciutat. Als Pares de la República Valenciana pertany "tot el dret d'afavorir i acréixer l'honra de la pròpia pàtria", que no és cap més altre que l'ús públic de la seva llengua. Segons En Viciana, doncs, la llengua i els seu ús en les obres impreses i públiques tampoc no es pot deslligar de l'honor de servir la pàtria. Amb la qual cosa, tornem a tenir un nou exemple d'identitat entre llengua pròpia i honor patriòtic.

En Fuster, que s'adona de la transcendència dels mots d'En Viciana, escriu amb convicció "que en una data tan avançada del Cinc-cents Viciana continués fidel al català, indica, poc o molt, l'ús literari de la llengua seguia vigent"15. Però, és clar: "els llibres havien de ser editats en castellà"16.

Jo estic convençut que aquesta Epístola, devia anar a la primera edició catalana de l'obra, com a exemple i model patriòtic a seguir. Per això hi apareixen els termes que hi apareixen i el text té el sentit que té. Però un cop traduïda l'obra, com ja era costum, i traduïda la carta, ara ens fa un efecte ben sarcàstic i estrany: el de demanar que tothom escrigui en català, però escrivint ell en castellà, llengua que, com hem vist, repudiava. Amb tot, En Viciana demanava als governants de la ciutat que "me perdonen por haver vertido esta obra de Valenciana en Castellana, que por la mesma causa huve de vertir la Chronyca de Valencia: y el Libro de nobleza e hidalguia, armas y blasones y el Libro de recreacion de los dias calurosos de Julio"17, tots els quals no s'han trobat mai més en la versió catalana original. En Rodríguez Condesa, en parlar de la primera part catalana d'aquesta Crònica, només ens consigna, astorat, que "no ha segút de ningú vista y resta del tot perduda"18. Per tant, ara ja podem deduir, sense gaire marge d'error, que hi ha una alta relació de causalitat entre la pèrdua d'un original català i la seva traducció al castellà.

A més a més, i segons ens innova En Fuster, "és de lamentar, sobretot, que Viciana traduís al castellà tots els documents que insereix en el Libro tercero de la Chronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno (València, 1564), molts dels quals avui desapareguts i a què ell havia tingut accés"19. Quan el Pare Josep Rodríguez va publicar, entre moltes altres, la ressenya biogràfica d'En Viciana, al 1747, a la seva Biblioteca Valentina, ja hi va recollir els mots exactes d'aquest pròleg, per tot seguit exposar-nos: "Del que s'ha dit se'n segueixen dues notícies que ignoràvem; una, que totes les obres del nostre Escriptor que es llegeixen en Castellà, les escriví en principi en Valencià"20. I, així, es donava el cas tristament paradigmàtic que un dels més fervorosos defensors de la restitució de la llengua catalana com a llengua de cultura no té avui dia cap llibre conservat en aquesta llengua. I no pas per voluntat pròpia. Perquè sabem que En Viciana va fer mans i mànigues per poder imprimir els seus llibres, intentant escapolir-se de les coaccions censores o inquisitorials, perquè la Segona Part de la Chronyca va ser impresa al 1564, "amb llicència de la Santa Inquisició"21, redactada i signada per fra Miquel de Carrança, provincial de l'ordre dels carmelites als regnes d'Aragó, València i Navarra, amb data 6 de setembre del 156322.

Anys més tard, devia sorgir algun problema amb la Inquisició valenciana, perquè En Viciana es va traslladar a Barcelona, on aquella no tenia jurisdicció, per reeditar el llibre. Així, de conformitat amb En Vicent Ximeno, "l'Onofre Esquerdo, en un Ms. que intitulà Viciana Resucitado, el qual jo he vist Original en poder d'En Josep de Rocafull, Notari d'aquesta Ciutat [de València], aficionat a llibres exquisits, diu a la Prefació que En Viciana passà a Barcelona, on tractà de tornar a la impressió del Llibre segon de la seva Chronica, que li havien impedit continuar a València, i que la mort li ho destorbà"23. Amb la qual informació ara tenim una nova sospita d'un altre escriptor que mor, com el fill d'En Joan Ferrandis d'Herèdia, mentre volia editar una obra que li havien prohibit d'estampar. ¿Serien aquests els perills que hom correria si no es doblegava a la voluntat dels diabòlics censors? Tot fa sospitar –només sospitar, però, a manca de més documentació– que sí.

8.- L'Esteve Corbera, a Febo el Troyano, denuncia les lleis que han permès que es perdessin els tresors literaris de l'edat daurada (1576)

Cada vegada la situació es mostra més clara i diàfana i cada vegada la consciència que som davant d'un autèntic projecte d'estat per eliminar tot rastre de la puixant cultura catalana es va fent més irreductible. Potser l'escriptor que ho hagi descrit millor, sense cap mena d'embuts ni envitricollaments lèxics és el barceloní Esteve Corbera. Quan al 1576 s'edita a Barcelona el seu Febo el Troyano24, acompanya l'obra amb una carta "A la Illustrissima señora doña Mencia Faxarda y de Çuñyga, Marquesa de los Vélez y Molina"25, que no és altra que la Mencia de Requesens i Gralla, filla del noble militar i home d'Estat Lluís de Requesens i de la Jerònima Gralla. S'havia casat al 1573 amb En Pedro Fajardo, Marquès de los Vélez26, i per això se l'esmenta com a Mencia Faxarda a la dedicatòria, atès que, en el moment d'editar-se el llibre, el seu pare s'acabava de morir (el 5 de març del 1576)27 i ella, havia passat a ser, com ens indica En Pelai Negre, "l'hereva universal del seu llinatge"28. Fer-la passar com si fos una dama castellana, ocultant-ne el nom real i el títol de senyora de Martorell és també un altre peatge de la censura. Aquesta branca dels Requesens tenia el palau a Barcelona. I per aquesta raó, en el sonet que En Corbera li dedica al final de la dedicatòria i just abans del pròleg, l'esmenta com a "aquel unico sol de Barcelona"29.

Doncs, bé: a despit que el text faci veure que parla d'un rei i d'un país remots, no per això deixa d'escriure que hi ha unes lleis que, "por ellas con tantos y tan crueles castigos y amedrentadoras penas era con justo titulo punida y castigada la invencion de las cosas nuevas, teniéndolas [les lleis] por asidero y entrada: para que por ellas se perdiessen aquellas tan antiguas y soberanas costumbres de la muy resplandesciente y florescida edad dorada, en la qual por principal intento era tenido y estimado vivir sin doblez ni cautela alguna, haziendo la verdadera cuenta que los sabios y prudentes son obligados; ser cada uno nacido para el comun provecho de todos en general y todos por el bien de cada uno en particular"30.

És evident que En Corbera ens parla d'una edat daurada on no calia patir i on el coneixement era valorat com a bé particular i general. Una edat en què els homes no s'havien de doblegar. El verb doblegar –"doblar"– és clau, perquè ens posa directament en contacte amb el pròleg de l'editor de l'Espill, que ens recorda que els supervisors i traductors dels llibres catalans fleixen, que vol dir "dobleguen i fereixen". Amb aquest mot sabíem que algú actuava en contra de l'interès dels autors, els feria i aconseguia blegar-los a la seva voluntat. Algú anònim, però que podíem relacionar, a través de traces i conjectures textuals, amb persones d'autoritat. Ara En Corbera proclama sense embuts que unes lleis han permès els càstigs més cruels, les amenaces i el puniment a la creació de coses noves, entre les quals hi hem d'incloure l'edició de llibres nous. Per això insisteix a dir-nos que per culpa d'aquestes lleis es perden els tresors d'aquella edat daurada tan resplendent. El paral·lelisme cru i viu amb la realitat cultural i política catalana no pot ser pas una nova, simple, volàtil casualitat.

Per això, prossegueix i ens objectiva que som davant d'una "tan cruel y desapiadada edad de yerro, enemiga de si misma. En la qual ay muy pocos que no reciben crescido plazer y aventajado contentamiento viendo crueles muertes, terribles incendios, desassosegadas rapiñas: Esperando que a la ventura dellas algun provecho particular se les a de seguir, deseando que la tierra, y aun el cielo, si fuesse possible, estuviessen en continua guerra: con que a ellos cosa alguna no se les tocase. Cosa por cierto digna para que continuamente sea llorada. Porque viendo en este postrero trance donde estamos, que los ingenios se ayan con tanta i tan crecida ventaja sublimado, siendo venida la humana naturaleza en tan subido grado de perficion en los bienes del anima, con tan alta y crecida sabiduria, aya todo sido para destruycion de si misma, procurando tanto por el provecho particular, que al fin todos en comun nos abremos de perder"31.

Per acabar rubricant que hi ha una mena de personatges, "cuyo oficio es solamente reprehender las agenas obras, no

teniendo respeto perdonar error alguno, buscando y mirando en las obras agenas donde podran tomar asidero en que muestren sus dañadas y perversas inclinaciones: cubriendo lo bueno con sobra de palabras, y dissimulaciones fingidas: no podiendo consigo acabar de dezir bien de cosa alguna, ensanchandose y ensoberveciendose tanto en sus razones que les parece que de cosa alguna no pueden recibir igual: donde puestos en la obra, como su saber no se estienda en mas de reprehender, no pueden dar el fin, ni aun principio a las cosas que antes les parescia ser erradas"32. Per la qual cosa –es a dir, a fi d'evitar la intromissió d'aquests censors irrespectuosos d'inclinacions perverses i danyoses– "(los historiadores nueve años an de tener escondidas sus obras sin las manifestar), sino fuere debaxo de tan excelente sombra de vuestro esclarecido nombre"33, perquè amb el suport de la Mencia de Requesens el llibre podrà sortir sense cap perill.

I, com a colofó, al "Prologo en el qual se da cuenta como fue hallada la presente obra"34, ens exposa que el llibre l'ha traduït per ordre d'un vell d'espectable i honorable presència, que li comenta que l'ha portat davant seu, "para que viniendo aqui por tan estraño modo estos libros que en frigio lenguaje estan escritos en vulgar Español traduxesses"35 i els publiqués. El savi torna a insistir-li: "Por lo qual, pues aqui al presente eres llegado, te ruego que estos libros que mi imagen tiene tomes, y con el mejor estilo que a ti sea possible traslades y viertas en Espanyol lenguaje, pues el merescimiento y valor de la historia lo requiere"36. Llavors, l'autor enllesteix: "Lo qual hize temiendo que no me acaesciesse lo que a muchos y nombrados Historiadores a acaescido, cuyas historias y obras el tiempo ha consumido y debastado"37. Amb la qual cosa, ara tornem a ser conscients que hi ha hagut un munt d'obres que no ens han arribat per no haver estat traduïdes i editades. Traduïdes al castellà, és clar. I editades en castellà, que era, segons En Corbera, l'únic llenguatge amb què es podia editar una història i una obra d'interès general.

Jordi Bilbeny

NOTES I BIBLIOGRAFIA

1 Vg. Las Obras de Don Ioan Fernandez de Heredia, assi temporales, como espirituales; [en casa de Ioan Mey], València, 1562, folis iij-iij vers.

2 RAFAEL FERRERES, "Prólogo" a les Obras, de Juan Fernández de Heredia; edició, pròleg i notes de Rafael Ferreres, Clásicos Castellanos-139, Espasa-Calpe, S.A.; Madrid, 1955, p. XVIII.

3 G. GIL POLO, op. cit., foli 86.

4 Cf. MARÍA JOSÉ CEA GALÁN, "Introducción" als Discursos Latinos, de Juan Lorenzo Palmireno; traducció i edició crítica a cura de María José Cea Galán, Instituto de Estudios Humanísticos – Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Alcanyís-Madrid, 2009, p. XXXVII, nota 113.

5 Cf. JOSEFINA MATEU IBARS, Los Virreyes de Valencia. Fuentes para su estudio; Estudios Monográficos-2, Publicaciones del Archivo Municipal de Valencia, València, 1963, p. 136.

6 "Soneto del mesmo don Ximen Perez de Lloriz", Las Obras de Don Ioan Fernandez de Heredia, assi temporales, como espirituales; op. cit, foli ij.

7 G. GIL POLO, "A la muy Ilustre Señora Doña Hieronyma de Castro y Bolea"; op. cit., foli iiij.

8 Vg. GASPAR GIL POLO, Diana enamorada; edició, introducció i notes de Francisco López de Estrada, Clásicos Castalia-162, Editorial Castalia, S.A.; Madrid, 1987, p. 76, nota 1.

9 VICENTE XIMENO, Escritores del Reyno de Valencia, Chronológicamente Ordenados desde el año MCCXXXVIII de la Christiana Conquista de la misma Ciudad, hasta el de MDCCXLVII; Officina de Joseph Estevan Dolz, València, 1747, tom I, p. 102.

10 Cf. R. FERRERES, op. cit., p. XXX.

11 Ídem, p. XXXVII.

12 M. SANCHIS GUARNER, Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XV, XVI i XVII; op. cit., p. 18.

13 MARTIN DE VIZIANA, Libro de alabanças de las lenguas Hebrea, Griega, Latina, Castellana y Valenciana; en casa de Joan Navarro, València, 1574, foli A ij.

14 Ídem.

15 J. FUSTER, "Notes sobre el «llemosí» a la València del segle XVI"; Llibres i problemes del Renaixement; op. cit., p. 55.

16 Ídem.

17 MARTÍ DE VIZIANA, op. cit., foli A ij.

18 JOAN RODRÍGUEZ CONDESA, Rafèl Martí de Viciana (Estudi bio-bibliográfich); Establiment Tipogárfich de Francesch Vives Mora, València, 1911, p. 33.

19 J. FUSTER, "Notes sobre el «llemosí» a la València del segle XVI"; op. cit., p. 55, nota 39.

20 M.R.P.M. FR. JOSEF RODRIGUEZ, Biblioteca Valentina; Joseph Thomas Lucas, València, 1747, p. 329.

21 Vg. MARTIN DE VIÇYANA, Libro segundo dela Chronyca dela ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reyno; [Joan Navarro], València, 1564, portada.

22 Ídem, foli ij.

23 V. XIMENO, op. cit., tom I, p. 167.

24 ESTEVAN CORBERA, Primera parte del Dechado y Remate de grandes Hazañas, donde se cuentan los immortales hechos del cavallero del Febo el Troyano, y de su hermano don Hispalian dela Vengança, hijos del grande Emperador Floribacio. Con las altas cavallerias y muy estraños Amores dela Real y extremada princesa Clariana. Y de otros muchos Principes y Cavalleros; en casa de Pedro Malo, Barcelona, 1576.

25 Ídem, foli A 2.

26 Cf. PELAYO NEGRE PASTELL, "El linaje de Requesens", Anales del Instituto de Estudios Gerundenses, X (1955), p. 112.

27 Ídem, p. 104.

28 Ídem, p. 112.

29 E. CORBERA, op. cit., foli A 2 vers.

30 Ídem, foli A 2.

31 Ídem.

32 Ídem, foli A 2 vers.

33 Ídem.

34 Ídem, foli A iij.

35 Ídem, foli B ij.

36 Ídem.

37 Ídem.